

Velferð barna á Norðurlöndum í heila öld

Barnen och välfärdspolitiken: Nordiska Barndomar 1900–2000 eftir Astri Andresen, Ólöfu Garðarsdóttur, Moniku Janfelt, Cecilíu Lindgren, Pirjo Markkola og Ingrid Söderlind

Anni Haugen

Háskóla Íslands, Félagsvísindasviði

Á síðustu árum hafa augu fræðimanna á ýmsum sviðum æ oftast beinst að börnum og þá er spurt spurninga sem varða veruleika þeirra, sögu og framtíð. Hvaða áhrif hafa þær ólíku ákvarðanir og stefnur sem teknar eru innan velferðarkerfisins haft á líf þeirra? Margir telja sjónarhorn barna nauðsynlegt til þess að unnt sé að taka mið af hugmyndum þeirra og skoðunum þegar verið er að móta stefnu í ólíkum velferðarmálum og hafa ýmsir íslenskir fræðimenn fjallað sérstaklega um þetta (sjá t.d. Guðrúnu Kristinsdóttur og Ingibjörgu Harðardóttur, 2008; Jóhönnu Einarsdóttur og Bryndísi Garðarsdóttur, 2008). Fræðimenn innan félags- og menntakerfisins hafa skoðað hvort unnt sé að finna samnefnara fyrir hið norræna barn (Brembeck, Johansson og Kampmann, 2004) og margt hefur verið ritað um norræna velferðarkerfið á undanfórnum árum. Má t.d. nefna bókina *Föräldradidighet, omsorgspolitik och jäm-*

ställdhet i Norden í ritstjórn Ingólfs V. Gíslasonar og Guðnýjar Bjarkar Eydal (2010) þar sem gerð er grein fyrir sögu og þróun fæðingarorlofskerfis á Norðurlöndum.

Með bókinni *Barnen och välfärdspolitiken: Nordiska barndomar 1900–2000* bætist við ný og áhugaverð þekking á sögu ákveðinna þátta innan velferðarmála sem varða börn á Norðurlöndum. Hinar fjölmörgu tæknilegu og félagslegu breytingar sem urðu á öldinni sem leið leiddu til gífurlegra breytinga á lífi fólks og aðstæður barna gjörbreyttust. Í upphafi 20. aldar var velferðarkerfi, í þeirri mynd sem við nú þekkjum það, ekki til en örur þjóðfélagsbreytingar höfðu leitt til þess að ýmis félagasamtök og sveitarfélög voru farin að huga æ meira að velferðarmálum. Hið svokallaða norræna velferðarkerfi styrktist og mótaðist þegar leið á öldina en stóð í ýmsu tilliti á krossgötum í lok aldarinnar. Bókin er metnaðarfullt verk og höfundarnir, sem

flestir eru sagnfræðingar, þekkja sitt svið vel, en hún byggist á rannsóknarverkefni sem í sátu fulltrúar fimm Norðurlanda.

Fjölbreytt efni

Í fyrsta kaflanum er fjallað um lýðfræði og bent á þær miklu breytingar sem urðu á fjölda barna, fjölskylduháttum og búsetu á síðustu öld. Umfjöllunin er einnig tengd við atvinnuþátttöku kvenna og fleira svo að gott yfirlit fæst yfir aðstæður fjölskyldna. Í upphafi aldarinnar bjuggu flest börn á Norðurlöndum í stórum fjölskyldum og áttu oftast en ekki heima á landsbyggðinni en um miðja öldina áttu flest norræn börn heima í borgum eða bæjum. Sama þróun átti sér stað á Íslandi þegar stórir hópar barna fluttu á mölina, urðu sýnilegri og vöktu vissan ugg og áhyggjur í brjóstum margra (Guðjón Friðriksson, 1994).

Í kaflanum um norræna barnið og norræna samvinnu í þágu barnsins er bent á hve mikil áhrif slíkt samstarf á sviði barnaverndar hefur haft á löggjöf og vinnulag á þessu sviði. Norrænar barnaverndarráðstefnur hafa verið haldnar frá 1921 og eru nú haldnar á þriggja ára fresti. Fram til ársins 1973 voru gefnar út viðamiklar skýrslur þar sem fyrirlestrar og ýmsar upplýsingar um ráðstefnurnar komu fram og það eru að miklu leyti þessar skýrslur sem stuðst er við í þessum kafla.

Það vekur athygli hve fjölmennar og langar þessar ráðstefnur voru. Árið 1936 voru þátttakendur rúmlega þúsund. Grípa varð til þess ráðs að veita hverju landi ákveðinn kvóta fyrir fjölda þátttakenda en til þess þurfti ekki að grípa varðandi Ísland þar sem þátttakendur héðan voru

aldrei fleiri en fjórir. Hluti af dagskrá ráðstefnanna voru heimsóknir þátttakenda á stofnanir fyrir börn, nokkuð sem áhersla er lögð á enn þann dag í dag á norrænum barnaverndarráðstefnum. Þeir sem sóttu ráðstefnurnar komu úr mörgum áttum, lækningar, lögfræðingar, starfsmenn félagsamtaka o.fl. Umræður á ráðstefnunum voru fjölbreyttar en það sem oftast var rætt voru stofnanir fyrir börn, áhrif stofnanadvalar og fósturheimili sem valkostur við stofnanir. Á fimmta áratugnum lituðu niðurstöður nýlegra bandarískra rannsókna um tengsl og tengslarof umræðuna og meiri áhersla var lögð á félags- og sálfræðilega þætti en læknisfræðilega. Á þessum tíma snerist umræðan hér á landi um þörfina á stofnunum og að skortur á þeim væri einn helsti þröskuldur í starfi barnaverndarnefnda (Barnavernd Reykjavíkur, 1957; Símon Jóh. Ágústsson, 1950). Umræðan á sér líka hliðstæður í dag þegar bent er á mikilvægi þess að veita börnum aðstoð á eigin heimili, skaðsemi stofnanadvalar og fjallað um þær kröfur sem gera þarf til stofnana til þess að dvöl barna þar skili jákvæðum árangri (Bryndís S. Guðmundsdóttir, 2004). Umfjöllunin um norrænu barnaverndarráðstefnurnar er kærkominn fróðleikur um þær ólíku stefnur og áherslur sem hafa verið ríkjandi innan barnaverndar á liðnum áratugum.

Í kaflanum um barnaverndina er gerð grein fyrir því hvenær hin formlega, opinbera, barnavernd verður til. Þar eins og víða annar staðar í bókinni er athyglisvert að sjá hve mikið norrænu þjóðirnar sækja hver til annarrar varðandi löggjöf og uppbyggingu þjónustu jafnframt því sem

sérstaða hverrar þjóðar er virt. Dæmi um slíkt er t.d. það hvort löndin kjósa að hafa sérstaka barnaverndarlöggjöf eins og Ísland og Noregur eða staðsetja lagabálkinn innan félagsmálalöggjafar eins og í Svíþjóð. Í þessum kafla eins og víðar í bókinni vantar upplýsingar um barnaverndarstarf frá Íslandi og það hve miklu síðar hin faglega uppbygging á barnaverndarstarfi varð hér á landi en hjá nágrönnum okkar. Hér, eins og á hinum Norðurlöndunum, voru það ýmiss konar félagasamtök, fyrst og fremst kvenfélög eða önnur félög undir forystu kvenna, sem fyrst fóru að vinna að velferðarmálum barna og oftast en ekki var markhópurinn börn fátækra mæðra. (Guðjón Friðriksson, 1994; Símon Jóh. Ágústsson, 1942).

Ættleiðingar er málaflökkur sem heldur lítið hefur verið skrifað um hér á landi og fáar rannsóknir hafa verið gerðar á högum kjörbarna og kjörforeldra. Lög um ættleiðingar voru heldur ekki samþykkt hér á landi fyrr en 1953 sem er áratugum á eftir hinum Norðurlöndunum. Umfjöllunin hefur fyrst og fremst snúist um rétt fólks til að ættleiða börn, hvaða lög og reglur gilda um það og um langa bið eftir kjörbarni (Hrefna Friðriksdóttir, 2011; Sigrún María Kristinsdóttir, 2009). Lítið hefur farið fyrir umræðu um ólík siðferðileg málefni sem tengist ættleiðingum barna og því fróðlegt að skoða ólík viðhorf og hugmyndir sem lágu til grundvallar lögum um ættleiðingar á hinum Norðurlöndunum. Í Svíþjóð kom t.d. skýrt fram í umræðum um ættleiðingar á fyrri hluta aldarinnar að þörf væri á að útvega vanræktum og fátækum börnum gott heimili hjá barn-

lausum hjónum í góðum efnun. Þetta viðhorf lýsir meðal annars vel þeirri stéttapólitík sem ríkti – og ríkir enn – í ýmsum málum er tengjast barnavernd, en sjaldan er fjallað um. Í bókinni kemur skýrt fram að í umfjölluninni um ættleiðingar var áherslan ekki alltaf á hagsmunum barnsins heldur kjörforeldrana, eins og t.d. þegar fjallað var um rétt þeirra til að slíta ættleiðingunni ef barnið væri haldið ákveðnum sjúkdómi. Það er einnig athyglisvert að sjá að eftir að lög um ættleiðingar voru samþykkt á öðrum Norðurlöndum í upphafi aldarinnar þótti það eðlilegt að barnið tilheyrði tveimur fjölskyldum, bæði upprunafjölskyldu sinni og kjörfjölskyldu. Umræðan um mikilvægi blóðbanda var mikil og það var ekki fyrr en á seinni hluta aldarinnar að hugmyndir um sterkar ættleiðingar urðu ráðandi, þ.e. að öll tengsl milli upprunafjölskyldu og kjörbarns rofnuðu og kjörbarnið nyti alfarið sömu réttinda og líffræðileg börn kjörforeldra. Mikill vilji og áhugi virðist hafa verið til að samræma löggjöf um ættleiðingar á öllum Norðurlöndum.

Í kaflanum um skólabörn er sjónum beint að heilsuvernd og aðbúnaði í skólum frekar en kennslu. Enn á ný vekur það athygli hve öflug norræn samvinna hefur verið á þessu sviði og fram kemur að fyrsta norræna ráðstefnan um líkamlega umhirðu og hreinlæti var haldin árið 1924. Ekki kemur fram hvort eða hvenær Ísland varð þátttakandi í þessu samstarfi og í kaflanum eru nær engar upplýsingar um þróun þessa málaflökks hér á landi.

Loks er fjallað um „stríðs- og flóttabörn“. Fyrir Íslendinga hafa stríð og afleiðingar

þeirra fyrir börn og fjölskyldur lengst af verið fjarlæg mál, eitthvað sem gerist annars staðar. Frásagnir af flutningi yfirvalda á börnum frá Finnlandi og síðan þangað aftur að loknu stríði eru áhugaverðar svo og það hvernig Norðurlandþjóðir aðstoðuðu þýsk börn eftir stríð. Norska fræðikonan Kjersti Ericsson (2009) hefur ritað þann hluta þessarar sögu sem snýr að Noregi og bendir þar á hvernig ákvarðanir varðandi þessi börn eru oft litaðar af pólitískum straumum og stefnum. Ef við skoðun okkar eigin sögu er þar ýmislegt að finna sem fangar hugann og varðar börn á tímum hernámsins og árunum fyrst eftir síðari heimsstyrjöldina. Nægir þar að nefna hina svokölluðu ástandsskýrslu frá árinu 1941 þar sem talið var að rúmlega 450 konur á aldrinum 12–61 árs hefðu komist á skrá lögreglu vegna mjög náinna kynna við setuliðið. Af þessum fjölda voru 152 stúlkur 17 ára eða yngri og talið mjög mikilvægt að grípa til sérstakra ráðstafana til að bjarga siðferði þeirra (Eggert Þór Bernharðsson, 1996).

Að lokum

Bókin sem hér um ræðir er yfirgripsmikið verk og þar er reynt að kafa ofan í áhugaverða málaflökka sem varða börn. Þrjú atriði eru mér einkum hugstæð eftir lesturinn. Í fyrsta lagi það hve langt og öflugt hið norræna samstarf hefur verið á sviði velferðarmála barna. Í öðru lagi það hvernig sagan endurtekur sig, hvernig sömu umræðuefnin eru rædd aftur og aftur, t.d. dvalir barna á stofnunum, tengsl barna við foreldra og mikilvægi blóðtengsla. Í þriðja lagi er fjarvera íslenskra

upplýsinga um flesta þessa málaflökka mikið umhugsunarefni og vekur margar spurningar. Að einhverju leyti stafar það líklega af því að lítið hefur verið skrifað um þessi mál frá íslenskum sjónarhóli, að minnsta kosti á erlendu tungumáli. Í bók eins og þessari, þar sem einn fræðimaður frá hverju landi tekur þátt, er einnig erfitt að fá yfirlit yfir svo vítt svið og skoða sögu hvers lands um sig auk þess sem frekari rannsóknir vantar tilfinnanlega. Hver er saga ættleiðinga hér á landi, hvernig hefur barnaverndin þróast, hver urðu örlög allra þessara ungu stúlkna sem voru í „nánun kynnum“ við setuliðið? Fleiri vangaveltur vakna, t.d. um það hvernig þessi ólíku svið tengjast innbyrðis og hvað var að gerast annars staðar í Evrópu á þessum tíma.

Þrátt fyrir skort á íslensku efni er bókin afar áhugaverð og hinar fjölmörgu myndir sem prýða hana, bæði frá Íslandi og nágrennalöndunum, glæða hana miklu lífi.

Heimildir

- Andresen, A., Ólöf Garðarsdóttir, Janfelt, M., Lindgren C., Markkola P, og Söderlind, I. (2011). *Barnen och välfärdspolitiken: Nordiska Barndomar 1900–2000*. Stockholm: Dialogos förlag.
- Barnavernd Reykjavíkur. (1957). *Barnavernd Reykjavíkur 1932–1957*. Reykjavík: Félagsprentsmiðjan.
- Brembeck, H., Johansson, B. og Kampmann, J. (ritstjórar). (2004). *Beyond the competent child: Exploring contemporary childhoods in the Nordic welfare societies*. Roskilde: University Press.
- Bryndís S. Guðmundsdóttir. (2004). *Meðferð fyrir börn á stofnunum og/eða meðferðarheimilum*. Sótt 29. Ágúst 2011 af: <http://www.bvs.is/?m=1&ser=116>.

- Eggert Þór Bernharðsson. (1996). Blóraböggjar og olnbogabörn. *Sagnir*, 17, 12–24.
- Ericsson, K. (2009). *Samfunnets stebarn*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Guðjón Fríriksson. (1994). *Saga Reykjavíkur: Bærin vaknar 1870–1940* (Síðari hluti). Reykjavík: Iðunn.
- Guðrún Kristinsdóttir og Ingibjörg H. Harðardóttir. (2008). Mörg íslensk börn hafa vitneskjuna: Um þekkingu barna og skilning á ofbeldi á heimilum. *Tímarit hjúkrunarfræðinga*, 84(5). Sótt 25. Ágúst 2011 af: <http://www.hjukrun.is/lisalib/getfile.aspx?itemid=2451>.
- Hrefna Friðriksdóttir. (2011). *Ættleiðingar á Íslandi – í þágu hagsmuna barns*. Reykjavík: Innanríkisráðuneytið.
- Ingólfur V. Gíslason og Guðný Björk Eydal. (2010). *Föräldraledighet, omsorgspolitik och jämställdhet i Norden*. Kaupmannahöfn: Nordiska ministerrådet og Nordiska rådet.
- Jóhanna Einarsdóttir og Bryndís Garðarsdóttir (ritstjórar). (2008). *Sjónarmið barna og lýðræði í leikskólastarfi* Reykjavík: Háskólaútgáfan og Rannsóknarstofa í menntunarfræðum ungra barna.
- Sigrún María Kristinsdóttir. (2009). Óskabörn: Ættleiðingar á Íslandi. Reykjavík: Salka.
- Símon Jóh. Ágústsson. (1942). Barnavernd. Í Jón Blöndal (ritstjóri), *Félagsmál á Íslandi* (bls. 183-199). Reykjavík: Félagsmálaráðuneytið.
- Símon Jóh. Ágústsson. (1950). Starfshættir og starfsskilyrði barnaverndarnefnda. *Heimili og skóli*, 9(2), 25–31.